

egyáltalában nincs tisztázva. A török és a mongol közt valóban roppant sok az egyezés, de ezeknek az egyezéseknek a nyelvtörténeti jelentőségét még eddig nem vizsgálták. A magyarban pl. *tíz* (vö. zürj. *das* és ó-ind. *dāśa*), *szekrény* (vö. ófn. *scrīni*): indogermán elemek, és ha a pontos történetüket nem tudom, tökéletesen félrevezethetnek. Így vagyunk a török-mongol egyezésekkel is.

A főkérdés ez: ősrökönsságon alapulnak-e a török-mongol egyezések, vagy pedig későbbi kölcsönvételen. Annyi mindenki előtt kétségtelennek látszik, hogy az egyezések jó részére csak az utóbbi lehet mondani. Hogy azután a többi egyezések bizonyos része csakugyan ősrökönsságra mennek-e vissza, azt eldönteni a jövő föladata.

Érdekes szerepe van itt a csuvasnak. Főnt említettem, hogy az őstörök *-z- helyén a csuvasban -r-, *-š- helyén -l-, *s- helyén néha š- van. A magyar *ökör* szónak például a csuvasban *vəəər* alak felel meg, az oszmánliban s egyéb j-török dialektusokban *öküz*, *ögüz*, a jakutban *oyus*. A magyar *sár*, *sárga* szónak a csuvasban *šyrā* felel meg, a j-törökben *sarā*, a jakutban, a hol a szókezdő *s- helyén magánhangzós szókezdet van, *arayas*. A mongol alakokban ugyanezeket a jelenségeket látjuk; az *ökör* megfelelője a mongolban *ükür*, a *sár*-é *šara*, *šira*. Ezeket a csuvas-mongol részleges egyezéseket semmiképen sem lehet úgy magyarázni, hogy a csuvasok és mongolok a többi törökség elválása után még egy ideig együtt éltek és közösen fejlesztették ki ezeket az újításokat, mert hiszen a csuvas és jakut szoros összetartozása nyilvánvaló, már pedig a jakut nyomát is alig mutatja ezeknek a jelenségeknek. A dolgot nem lehet másképen magyarázni, mint hogy ezek az elemek kölcsönzés útján kerültek a csuvas ősből a mongolba.

Ezt a problémát azonban nagyon sok körülmény teszi bonyolulttá.

NÉMETH GYULA.

Többi és társai.

A *többi* a mai nyelvben szerepelhet jelzőül is, tehát így: a *többi* bölcsek, a *többi* emberek, a *többi* nemzetek, a *többi* doktorok, a *többi* szolgák stb. Nyelvérzékünk a *többi*-t e szerkezetben melléknévnek tudja, s az -i szerinte ugyanaz az -i melléknévképző, a mely a *királyi*, *uri*-féle mellénevekben van (l. CzF. szótárát is.) A nyelvtörténeti adatokból tudjuk (l. NySz.), hogy a *többinek* ez a jelzői használata nem régi, a régi nyelvben a szerkezet ez: a *több* bölcsek, a *több* szolgák, a *több* nemzetek stb. Itt tehát a *több* jelző még határozatlan számnév. Hogy a *többöt* a *többi* mikor szorítja ki, nincs pontosan eldöntve, azonban MIKES Leveleiben még a *több* nemzetekről van szó (l. MIKES Levelei diszkiadásában SZILY K. cikkét

74, 179. l.), s KERTÉSZ MANÓ, a ki e szerkezetet történeti fejlődésében vizsgálta, azt mondja, hogy a *többinek* jelzői használatára a XVII. sz. végéig nincsen példa (l. Nyr. XLII, 453.).

A régi nyelvben a *többit* csak akkor használják, mikor egy mennyiségnek vagy bármilyen dolognak meghatározott részéről már szó volt, arról beszámoltak s csak a hátralevőt említik összefoglalóan, határozatlanul. Ime néhány példa a NySz.-ból:

Vettetenek k e t t e n tyzzeles keenkwel eggew tobanes az *tebby* mynd megh ötlettenek törrel | Midŏn e g y e t meg lő benne, ottan fel rőpülne a *többi* | Ualához e g g y i c személy vagyon, vszolhatatlanul ott vadnac mind égyűt a *többijs* | Le yágánac egy nap s z á z e z e r gyalogot, az *többi* pedig szaladánac Aphekneec városába stb.

Előáll a kérdés, milyen eredetű a *többiben* levő *-i*. Erre vonatkozólag két nézet van.

SIMONYI szerint (l. Nyr. IX, 371. XLII, 432, A jelzők 8.) „*többi* eredetileg olyan többes számú alak volt, mint pl. a gyermek *szülei*, a haza *reményi*, s azért régibb nyelvünkben mindig többes állítmánnal járt”. SIMONYI e nézetét magáévá teszi KERTÉSZ MANÓ (l. Nyr. XLII, 452, Nyk. XLIII, 422—25) és SZINNYEI JÓZSEF (l. MNyelv-hasonlítás⁵ 102.) is.

BUDENZ (l. MNyelvészet VI, 49, 388.) szerint a *többiben* levő *-i* 3. személyű birtokos személyrag, a mely mai nyelven a. m. *többje*, régi nyelven **többe* < **többé*, ez utóbbiból *-é* > *-i* fejlődéssel igen korán *többi* lett. BUDENZ a *többi* mondattani szerepét is jól ismerte; kifejti, hogy régen jelzői használatban csak *több* van s hogy a *többi* mellett az állítmány a régi nyelvben mindenkor többesszámú. Igen valószínű, hogy BUDENZnek a *többiről* való nézete már más nyelvésznél is megvan éppúgy, mint a *többsnek* a *tele* ∞ *telik* ∞ *töltből* való — egyébként elfogadhatatlan — származtatása is BUDENZ előtt is megvan (l. CzF. is), azonban a tudományos megokolás BUDENZ érdeme. Ugyanígy SIMONYI nézete is a *többiről* szintén fellelhető régibb nyelvtaníróinknál. KASSAI (l. Magyar-diák szókönyve V, 266.) azt írja, hogy a *többi* „est abbreviatio Suffixata loco: *Többei* Uti Urunk tanítványi, loco: tanítványai. És a' többi: Et caetera.”

E sorok czélja bebizonyítani, hogy azoknak van igazuk, a kik a *többi i*-jében csupán 3. személyű birtokos személyragot látnak.

Első bizonyítékunk, hogy van a régi nyelvben a *többivel* kapcsolatban olyan szerkezet, a hol a *többi* inkább 3. személyű birtokos személyraggal ellátottnak tekintendő. Ez az a szerkezet, mikor ki van téve a birtokos is. Ha tehát ezt mondom: Kéri az *pénznek többit* is vissza (l. NySz. *többi* a.) | Az *teubit* az *pénznek* ew k. kel keresnem (l. Nyv. XLII, 452.) stb., akkor szerintem a *többitbéli -i* csak 3. személyű birtokos személyrag, KERTÉSZ MANÓ szerint (l. Nyr. XLII, 452.) pedig több birtokot jelölő *-i* is van benne. A NySz. szer-

kesztésekor azonban SZARVAS GÁBOR, a ki a *t-n* kezdődő cikkeket írta, ezt a bibliából vett példát: „Az *vérnec többit* össze az oltárnac fundamentomára (MA: Bibl. I, 90; KÁR. Bibl. I, 90.) egyszer a *többi* czímszó alá, másszor meg a *több* alá sorozta—jeléül annak, hogy ez utóbbi esetben az *-i*-ben csupán 3. személyű birtokos személyragot látott. S mindaddig, amig a *pénznek többiféle* szerkezet mellett ki nem mutatnak egy *pénznek többeféle* változatot, mindaddig több valószínűsége lesz annak a magyarázatnak, a mely e szerkezet *többije -i-jében* csupán 3. személyű birtokos személyragot lát.

Második bizonyítékunk, hogy minden szóvégi nyílt szótagban álló mai *-i*-nek van vagy volt *-ë* (ebből *-e*)-vel hangzó változata, s minden ilyen mai *-ë*-nek (ebből *-e*) van vagy volt *-i*-vel hangzó változata. Ezt a tételt bőven bizonyítottam a MNy. IX, 10—13. lapjain. A *többinek* is kell hogy legyen ilyen változata. S ilyen példát találunk is HELTAI „Fabvlá“-iban. A 92. fabula „Négy Óckerről, és egy Oroszlánról“ szól. A fabula elmondja, hogyan veszítette össze az ökröket az oroszlán, majd folytatja:

„Mihelyt ezokáert idegennek lőttenek volna egymashoz: ottá el iöue az oroszlá, es az egyiket maganak leuent megkezde, es le mara aszt, es meg öue. Annak vtana á *többet* is“ (l. IMRE LAJOS kiadását RMK. IV, 223; az 1596. évi kiadásban: „Annak vtanna á *többet* is“).

A kik a sajtóhibák bámulói, azok HELTAI *többetjét* (olv. *többét* > *többét*) ilyen hibának fogják minősíteni. Szerintünk a *többet* nem sajtóhiba, bár több ilyen *-ë*-s adatot a *többire* nem tudunk idézni. Figyelmeztetjük azonban a sajtóhibák kedvelőit, hogy a *kettőnek* ez a ragozott alakja: *kettei*, *-i-jét* tekintve, azonos a *többivel*. A régi nyelvben csakis *kettei* van (vö. NySz., Nyr. XLII, 448: Kelének fíel az *ketty*; az *kettei* véssen két negyed részt stb.). A NySz. szerint ugyan a VirgC. 32. lapján van egy: „Az *kettyet* . . . tartya vala“ azaz: az *kettejét* tartja vala, azonban ez a NySz. sajtóhibája. A VirgC. 33. (nem 32.) lapján ugyanis ez van: „az *kettyt* feiefwlwl emeluen tartya vala, es az *kettyt* el terieztuen . . .“ Jól lehet tehát a régi nyelvben csak *kettei* alak van eddig kimutatva, az *-i-jéről* mégis az a közfelfogás (l. Nyr. XLII, 448) — egész helyesen —, hogy csupán 3. személyű birtokos személyrag eredetibb *-ë* helyett.

Azonban akár ki van mutatva egy *többë* alak, akár nincs, ilyen kétségtelenül élt valamikor a magyarban. A nyílt szótagban álló szóvégi *-ë* \cong *-i* kivételnélküliségéből ez úgy is következik. De ez a hangtani érv szerintünk nem döntő erejű. Valaha ugyanis, ha a fenti hangmegfelelés törvényszerű fejlődés, így kellett ennek lenni a több birtokot jelölő *-i*-nél is. Valaha tehát ennek: *napi*, *napid*, *napim*, *kerti*, *kertid*, *kertim* (később *napai*, *-d*, *-m*, *kertei*, *-d*, *-m*, ma *napjai*, *-d*, *-m*, *kertjei*, *-d*, *-m*) stb. így kellett hangzania: **napë*

(régibb **napé*), **napéd* (régibb **napéd*), **napém* (régibb **napém*), *kertē* (régibb **kerté*), **kertéd* (régibb **kertéd*), **kertēm* (régibb **kertém*) stb. S erre mintha nyelvtörténeti adatok is volnának. Így a kódexekben ilyeneket találunk:

DöbrC. 129 (LXVIII. zsolt. 4. vers): en *yném* be rekedenek = Apoc. 18: meg rekettek en enim, KulcsC. 161: meg rekedenek en yneym, KeszthC. 168: meg rekedenek een yneym.

DöbrC. 437. (Máté XXVII, 1.): holval leven kedeg tanalčba menenek, minden papok *feiedelme*, es nepnec vemi = MünchC. 67: mend a' papi feiedelmek es a' nepeknece veni.

Azt mondtam, mintha volnának nyelvtörténeti adatok a több birtokot jelölő *-i*-nek régebbi *-ē*-s alakváltozatára. Ma még nem állítom, hogy tényleg vannak is. Czéлом csak az volt, hogy szerintem a *többinek* is van *többē* alakváltozata, s ebben az *-ē* lehet 3. személyű személyrag is, meg több birtokot jelölő *-i* változata is.

Harmadik bizonyítékunk mondattani is. A kik a *többi i*-jében a több birtokot jelölő *-i*-t is látják, azok nézetük helyessége mellett azt hozzák fel, hogy a *többi* állítmánya a régi nyelvben mindenkor többes számban van, tehát: a *többi* elmentenek, a *többi* dolgoznak stb. Erre az évrre, a mely ismeretes volt BUDENZ előtt is, mi ezt feleljük: Ha a mondat alanya partitívusi értékben nem határozatlan, hanem határozott számnév, a régi nyelvben akkor is többesszámban van az állítmány, s a számnév mindenkor egyes 3. személyű birtokos személyraggal van ellátva, tehát így:

Az tőb planetaknak az *öte* az föld alatt *jarnak* Nyr. XLII, 449 | Nemde tizen tiztulanake meg? Ees a *kijlencze* hol *wannak* ПЕРСТЫ ÚjTest. 160 | Máté XX, 24: Haluan a' *tize* *melatlankodanak* MünchC. = JordC. 417 Es halwan ezt az *tyze*, *yghen* *bozzökodanak* stb. Igaz, előfordul, különösen eredeti s nem fordított szövegben a régi nyelvben határozott számnév mellett egyes számú állítmány is; ilyen példa ez:

„az hazat reaiok giuutiak tyzön het egöt meg bennök, *hata* el *szalat* az *többit* el vittek“ (Budai basák magy. level. I, 200.).

De épp e legutolsó példa is világosan mutatja, hogy a *hata* mellett a *többit* sem lehet más mint csupán 3. személyű birtokos személyraggal ellátott alak. S a hogy nincs *kilencei*, *tizei*, *ötei*, úgy nincs a *többei* sem, pedig ez utóbbinak elő kellene fordulnia, ha az *-i* több birtoknak a jele is volna.

A *többi* mellett használt többesszámú állítmány ugyanúgy magyarázandó, a hogy a fenti példákban a *tize*, *kilence*, *öte* mellett álló. Tudjuk jól, hogy a mennyiségre vonatkozó kifejezések, a milyenek a számnevek s egyéb rokon kifejezések (vö. *száz*, *ezer*, *sok*, *kevés*, *néhány*, *valamennyi* stb.) pl. jelzői használatban a bennük levő mennyiségi képzet folytán olyan erős hatással lehetnek a jelzett szóra, hogy ez többes számba is kerülhet (l. erről SIMONYI, A jelzők 64.). Ha az ilyen mennyiséget jelentő kifejezés a mondat

alanya, a benne levő többség képzete maga után vonhatja a többeszámú állítmányt. Így fogom fel a *többi* mellett használt többeszámú állítmányt is.

S a mit a *többi* -i-jéről állítottam, az a nézetem az *egyébnek egyebi* alakja -i-jéről is. A régi nyelvben ennek is hasonló a szerkezete, vö.

EhrC. 86—87: ew es mend *egyeb*y lewnek erewsen meg epewltettek, uo. 136. *egyeb*y voltanak | MünchC. Máté XIII, 4—5: nemell'ec estenec az vt felen . . . *Egebi* . . . estenec; uo. Máté XXII, 5—6: Azoc kedeg elmenenec nemell'ic ő faluiaba de nemell'ic ő kereskedesere Az *ejebi* kedeg ő zolgait megfogac (uo. Márk IV, 18, Luk. XXIV, 9: *ejebic*, *ejebicnec* s vö. JordC. 448: Az *tebbyk* moudnak vala). Van azonban az *egyebi* mellett egyes számú állítmány is, vö. MünchC. 76 Márk IV, 4—5: *ejebi* eset . . . *ejebi* eset, uo. 7—8: es *ejebi* esec a' t'huissece . . . es nem gimödlödöz, es *ejebi* esec a io földbe es ad vala . . .; uo. Luk. VIII, 5—6: *ejebi* eset . . . *ejebi* eset.

A végeredmény tehát ez: A *többi* -i-je csupán 3. személyű birtokos személyrag, ezért nincs soha **többei* változata. Ilyen az *egyebi* és a *kettei* -i-je is. Ez az -i eredetileg zárt -*ē* volt, azonban igen korán lett belőle -i s a fenti három szóban ebben az alakjában állandósult. E tekintetben a története azonos a tárgyas *füröszt*i, *üdvöztt*i, *jegyz*i stb. alakokéval, a melyekben az -i szintén igen korán lett régibb -*ē*-ből (vö. *furiscte*, *üdvözete*, *yegyeze*, l. MNy. IX, 2—4, s ugyanitt a 14. lapon más hasonló eseteket). MELICH JÁNOS.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Kétkedés és aggálytalanság. Igaza van MELICH JÁNOSnak abban, hogy az OklSz. a Zichy-Okmánytárnak *Chahocherge* helynévi adatát, ha bizonyosat nem moudhatva, kétkedőleg is, de mégis helytelenül elemezte így: *csahó* + *cserge*, holott az ő fölhozta körülmények figyelembe vételével helyesen csak így elemezhető: *Csahóczerge* (MNy. XI, 455—6). De már nem egészen jogos az a megjegyzése, hogy az OklSz. az ő helytelennek bizonyult „megfejtését“ (nem is megfejtés az, csak próbálkozás a megfejtésre) „sok mindenféle?-lel látja el“. Úgy áll a dolog, hogy a szótár *cserge* czikke csupán a *Chahocherge* névben tartotta a *cserge* szót kétségesnek, a többiekben nem, s itt természetesen csupán ez után a *Chahocherge* adat után alkalmazott kérdőjelet; a *csahó* czikk szerint ellenben az egyetlen *Chahocherge* adatban a *csahó* szó fönnforgása teljesen bizonytalan, ezt a bizonytalanságot pedig, a szótár rendes eljárása szerint, nemcsak mindjárt a czimszónál, hanem a jelentés megállapításában is, meg maga után az adat után is szükségesnek tartotta a szerkesztő föltüntetni, mert hisz nemcsak az adat kétes, hanem kétes egészben véve a czím ül írt szó is, meg kétes természetesen a fölhozott jelentés is, úgyhogy akármelyik helyen maradt volna is el a kétség jele, félreértés támadhatott volna esetleg belőle. Ez szerintem